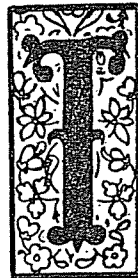

İktisat

ZEKÂT'IN YENİDEN
MERKEZİLEŞTİRİLMESİ

Doç. Dr. Salih TUĞ
Edebiyat Fakültesi
İslâm Araştırmaları
Enstitüsü

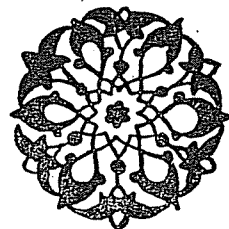

ARİH boyunca hiçbir din, İslâm kadar cemiyete hitab etmemiş, ferdin yanında cemiyetin kurtarılmasını, selâmet ve hayrını öngören kaideleri önemle vazetmemiştir. Bilhassa İncil ile mukayese edildiğinde Kur'an, insanın hemen yanı başında insan toplumunu içine alan, cemiyeti gaye edinen esasları da getirmiş olmakla temâyüz eder.

İslâm dininin ana kaynaklarından ilk ikisini teşkil eden Kur'an ve Hadis'de, insan toplumlarının selâmeti için alınmış tedbirler arasında, denebilir ki zekâtta daha önemlisi yoktur. Bu kaynaklarda zekât, bir yandan ferdin «islâmlığı» ile ilgili bir ana umde, İslâmın beş şartından biri olarak gösterilmiş, diğer yandan başlangıçta Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve sonradan onun halifeleri tarafından yapıldığı gibi, İslâm âmme iktidarının teminatı altında tutulmuş, Devlet tarafından nisbetleri tesbit edilmiş, Devlet teşkilâtı eliyle tahsil edilmiş ve yine aynı teşkilât vasıtasıyla muayyen sarf yerlerinde kullanılmıştır.

Gerçekten tarihî vak'alara da bir göz atacak olursak şu durumu tesbit etmemiz mümkün olur:

Umumiyetle Mekke'de nazil olan âyetlerin gösterdiği şekilde hareket eden Mekkelî mü'minler, mükellef oldukları malî mevzularda evvel emirde tamamen ferdî bir surette hareket ediyorlardı. Bu yüzden, bu nev'e giren malî mükellefiyetlerin ödeme tarzını, bir dereceye kadar mükellefiyet mevzularını ve nisbetlerini, nihayet ödeme zamanlarını her mü'min kendi tayin ederdi. Meselâ Ebû Bekr'in sahip olduğu cömert tabiat kendisini şöyle bir tatbikata sevkmişti: Medine'ye

hicreti müteakip, şehir kenarındaki Sunuh mevkiinde ikamet ederken toplum menfaatine tahsis etmeyi düşündüğü kendi mallarından (toprak mahsulleri, nakit gibi) bir kısmını muayyen kilitli bir mahalde topluyor, bunları kendi şahsî istimalinden tamamen tecrit ederek ihtiyaç ve lüzumu halinde bunları âyetlerde gösterildiği yerlere tahsis ve tevzî ediyordu. Şu kadarı var ki, iki yıllık halifeliğini müteakip vefat eden Ebû Bekr'in yerine geçen Ömer'in zikrettiğimiz şekilde kilit altında tutulan bu mahalde ne miktar mal bulunduğunu resmen tesbit maksadıyla bir hey'et teşkil etmesine ve bu şekilde zekât olarak tahsis edilip toplanan malların Hz. Ömer'in halifeliği zamanında «Divân» adı altında yeni ve değişik tarzda bir organizasyona inkılâb etmesine bakacak olursak, henüz Hz. Peygamber sağ iken bile Ebû Bekr'in idaresinde bulunan bu malların umumî olduğu ve burada, müslümanların zekât olarak teslim ve tevzî ettiği malların toplandığı ve buradan tek elden ihtiyaç sahiplerine Devlet eliyle tahsis edildiği neticesine varabiliriz.

Esasen bu mütaleamız:

1) Ahmed'ubn. Hanbel'in «Musned» adlı eserinin III. Cildinde ve 1724 sayılı hadisinde Hasan'ubn. Ali'den naklen «... (Hz. Peygamber) beni sadaka odasına soktuğunda...» diye devam eden hadis,

2) el-Makrizî'nin «İmtâ'» adlı eserinin (Köprülü Kütüphanesi, No. 1004) 1050. sahifesindeki, «Bilâl'in sadakaları bir depoda sakladığı ve bunu Hz. Peygamber'in arada bir ziyaret edip teftiş ettiğine dair» nakil ve nihayet,

3) Kur'anı Kerim'in 7. sûresinin 199. âyetinde sadaka olarak verilen malları toplayabilmesi için Hz. Peygambere verilen ilâhî yetki ile de teyit kazanmaktadır.

Serdedilen bu üç ayrı delilden ayrı, Selmân'ul-Fârisî'nin henüz müslüman olmadan evvel Hz. Peygamberi sınamak gayesiyle kendisine sadaka olarak bazı mallar getirip takdim etmesi (İbn Hişâm, es-Sîre, C. I, s. 235 (1858 Avrupa neşri) de o sırada ferdî tahsisler yanında bu şekilde merkezî elde toplamaya dair bir tatbikatın bulunduğu kuvvetli delil sayılmalıdır.

Ebû Bekr'in Hicretin ilk yıllarında ferdî de olsa tahakkuk ettirdiği bu teşebbüs, ilerki devirde Beyt'ul-Mâl ismi altında bir âmme müessesesi haline gelecek ve nihayet Halife Ömer zamanında da bürokratik esaslara dayanan «Divân» adlı mükemmel bir teşkilâta da kavuşacaktır. Ebû Bekr'in evinde bulunan bu oda hakkında verdiğimiz tarihte geçen kısa malûmattan başka bu konuda başka bir bilgiye sahip değiliz. Acaba sair varlıklı, zengin müslümanların da böyle mahfuz yerleri var mıydı yoksa bu gibi kimseler bizzat sarfedecekleri yerde zekât borçlarını Ebû Bekr'in eliyle Kur'anda gösterilen yerlere sarfedilmek üzere getirip ona mı veriyorlardı? Bu suretle zekât ödemeleri merkezî bir elde mi toplanıyordu? Bu konudaki tarihî malûmat daha fazla bir husus ihtivâ etmemektedir. Ancak İslâm'dan evvele isâbet eden devrede Mekke Şehir Devletinde halk, malî mükellefiyetler konusunda kollektif hareket etme alışkanlığına ve örfüne sahipti. Rifâde, ithalât öşrü, emvâl'ul-muhaccere gibi Cahiliye devri malî mükellefiyetleri ve bunların merkezî bir elde toplanıp yine merkezden sarfedilmiş olmaları vâkıası, Sahabeyi bu şekil bir tatbikatta bulunmaya yani zekât olarak verilen emteayı merkezî bir elde toplayıp aynı el vasıtasıyla tahsis ve tevzî etmeye sevk etmiş olabilir. Hakikaten de zekâtın merkezî bir teşkilât tarafından tarh, tahakkuk ve tahsil ettirilmesine ve hattâ aynı

teşkilât tarafından merkezî bir Bütçenin muayyen esaslar dahilinde sarfedildiğine bizzat Kur'anı Kerim bir diğer yönden şahitlik etmektedir: «...Sadakalar (yani zekât'ın bir kısmı da bu işlerle) meşgûl olanlara tahsis edilecektir...» (K. 9/60). Mâdemki Kur'an, zekât olarak toplanan meblâğlardan bir kısmının bu işlerle meşgûl olanlara (âmil'ler) tahsis edileceğini kabul etmiştir, o halde biz bu âyetin ışığı altında, sair hadisleri ve Hz. Peygamber'in Medine'deki tatbikatını da nazarı itibara alarak diyebiliriz ki:

- 1) Sadakalar(zekât) merkezî bir teşkilât tarafından toplanabilir,
- 2) Sadakalar merkezî bir teşkilât tarafından Kur'anda gösterilen sarf yerlerine tahsis edilebilir,
- 3) Bu teşkilâtın ayakta durup çalışabilmesi için de toplanan meblâğlardan bir kısım, mevzubahis teşkilât mensuplarına maaş olarak verilebilir.

Şu kadarı var ki, Hulefai Raşidîn'den Hz. Osman tarafından, «o devre has bazı yeni durumların», ortaya çıkması karşısında, zekâtın Devlet eliyle tarh, tahakkuk ve tahsilinden sarfınazar edilmiş ve bu ilâhî emir tamamen müslim tebaanın davranışlarına bırakılmış, zekât bu suretle merkezîlikten çıkarılıp ferdileştirilmiştir. Hz. Osman'ın Halife sıfatıyla ortaya koyduğu bu içtihad ve sünneti, bizatihi zekâtın esasda ferdî olmayıp merkezî bir karakterde olduğu tezimizi destekler mahiyettedir. O, yeni içtimai-siyasî şartlar muvacehesinde merkezîlik esasını tatbik etmemiş, mümkün olan diğer şekli yani zekâtın ferdi-liği esasını kendi halifeliği zamanında yürürlüğe koymuştu. Osmanlı Devleti iktidarları ise, kendi devir ve şartlarının icabı olarak zekâtı, bütün konularda olmasa bile kısmen, yeni baştan merkezileştirmişlerdir: Tarih buna şahittir. Osmanlı İmparatorluğunun müslim tebaasının merkezî teşkilâta ödemekle mükellef olduğu «âşâr» vergileri, örfî vergilerin yanında tamamen dinî mahiyette vergilerdi. Hz. Peygamber'in vergi tatbikatı ile mukayese edildiğinde bunların «zekât»tan başka bir şey olmadıkları görülür.

Türk tarihinin Cumhuriyet devri ise, müslüman Türkler için yepyeni şartlarla doludur. İçine girilen modern ve lâik karakterdeki âmme hukukumuz, hususî hukuk ve malî mevzuatımız muvacehesinde, hassaten 1961 Anayasasının getirdiği yeni esaslar karşısında biz, zekât'ın yeni baştan merkezileştirilmesinin mümkün, faydalı ve hattâ bir bakıma hukuken zarurî olduğu görüşünü destekliyoruz.

Laik Anayasamız muhakkak ki dinî-içtimai bir mükellefiyet olan «zekât»ın Devlet eliyle tarh, tahakkuk ve tahsil edilmesine ve aynı teşkilâtça sarfedilmesine müsbet cevap verememektedir. Fakat modern hukukun getirdiği «muhtar(özerk) müesseseler» yapısından faydalanmak suretiyle zekâtın merkezileştirilmesine de herhalde «hayır» diyecek değildir sanırız.

Bugün Devlet teşkilâtı içinde bütün ülkeye şâmil, muntazam bir hiyerarşi içinde kırkdokuz senedir çalışan ve gerekli tecrübeyi kazanmış mütehassıs elemanları yetişmiş modern bir «Diyanet İşleri Teşkilâtı» vardır. Bugünkü Anayasamızın çerçevesi dahilinde düşünülme üzere, bu teşkilâta tevcih edilecek bir «muhtariyet»(özerklik) statüsü, hem hukukî ve hem de içtimai-dinî faydalar getirebilecektir. Muhtariyet esasları dahilinde yeniden teşkil edilecek bir «Diyanet İşleri Teşkilâtı» muhtelif vesilelerle lâiklik konusunda Hükûmetlere tevcih edilen bugünkü tenkitlere bir son verebileceği gibi, dinî-içtimai hizmetlerin gö-

rülmesi cihetinden de gerek milletimize ve gerekse Devletimize geniş bir nefes aldırabilecek niteliktedir.

İşte muhtar bir vasıf kazandırılmış böyle bir «Diyanet İşleri Teşkilâtı»nın bütçesi, Devlet Bütçesinden ayrılan tahsisat yanında, «Beytülmal» esasları dahilinde zekât'ın merkezî bir teşkilât eliyle tahsil edilmesinden doğan munzam gelirlerle miktarı artmış, gelişmiş ve imkânları genişletilmiş müstakil bir Bütçe olacaktır.

Yukarıda açtığımız ve fakat tafsilâtına pek giremediğimiz konuları sizlere kısaca takdim eden bu makalemize, «merkezileştirilmiş bir zekât müessesesi»nin getirebileceği içtimai-dinî bazı faydaları zikretmekle son vermek istiyoruz:

1. Müslüman halkımız bugün ferden hareket ederek zekât ödemektedir. Ancak bu tediyeyi kendi İslâmî kültür seviyesi nisbetinde tayin ve tesbit etmekte ve gerek zekât konusuna giren şeyler, gerekse zekât nisbeti ve hattâ sarf yerleri hususunda her zaman isâbetli davranmamaktadır. Merkezî bir teşkilât, sahib olacağı mütehassısları eliyle, konuları, tediyeye nisbetleri, tediyeye zaman ve devreleri ve sarf mahalleri itibarıyla bu «malî ibadet»in «tam erkânı» ile ifâ edilmesini sağlayacak ve diğer ibâdetlerde olduğu gibi bunda da dinî önderlik (=«imamlık») rolünü oynayacaktır.

2. Asrımız büyük sermaye asrıdır. Her ülkenin nüfusu çoğaldığı gibi, gayet komplike bir hale gelmiş bulunan içtimai hizmetlerinin görülmesi de büyük meblâğlara ihtiyaç göstermektedir. Ferdî ve dağınık zekât tediyeleri küçük bazı hizmetleri cemiyette karşılamakta ve fakat kütleye şâmil, büyük sermaye isteyen sosyal hizmetleri görmekte kifayetsiz kalmaktadır. Merkezî bir zekât müessesesi bu hizmetleri halka yaymak suretiyle milleti teşkil eden yığınlar arasında sosyal-iktisadî bir denge temininde tesirli olacaktır.

3. Merkezî zekât müessesesi kanunî mevzuat çerçevesi dahilinde faaliyet gösteren muhtar bir Diyanet İşleri Teşkilâtı'na tevdi edilebileceğinden, a) dinî hizmetlerin görülmesi daha mükemmel hale gelecek, b) sosyal-dinî bazı hizmetleri halka lâyıkiyla ve geniş çapta ulaştırması sebebiyle, Diyanet Teşkilâtının nüfûz ve itibarı, gerek kendi bünyesindeki hiyerarşi ve gerekse halk üzerinde artmış olacaktır.

4. Laik Anayasamız muvacehesinde, idarî ve malî yönden Hükûmete mutlak bağılılığı bazı çevrelerce yerilen Diyanet İşleri Teşkilâtının daha ziyâde zekâta dayanan mülhak bir bütçe ile muhtar bir statüye kavuşturulması, hukukî alanda ferahlık getirecek ve bu tenkid kaynağı ortadan kaldırılacaktır.

5. Uzun zamandır hasreti çekilen ve üzerinde hayli neşriyatta bulunmuş, Kur'anı Kerim'in 9/60. âyetinde öngörülüp Hz. Ömer'in halifeliği zamanında da muayyen bir ölçüde tatbikat alanına aktarılan «Faizsiz Kredi Müessesesi»nin gerçekleştirilmesi geniş imkânlarla kavuşturulan bu Bütçe'den istifade suretiyle mümkün olabilecektir.

6. Bu zekât gelirleriyle halka götürülecek çeşitli sosyal hizmetler dolayısıyla Devlet Bütçesinde geniş çapta bir tasarruf sağlanabilecektir.

7. Bütçesi daha ziyâde merkezî zekât müessesesine dayanacak muhtar statüdeki bir Diyanet İşleri Teşkilâtı, hem Doğu ve hem de Batı ülkelerinde alâka ile karşılanacaktır. Henüz İslâm ülkelerinde bir benzeri bulunmayan böyle bir müesseseyi ilk olarak kurmakla Türkler, tarihte olduğu gibi halen de, teşkilâtçılık sahasında mümtaz vasıflarını devam ettirdiklerini isbat etmiş olacaktırlar.